

УДК 930.253:94(477)«1921/1923»

Л. В. БАТРАК*

**ДОКУМЕНТИ ПРО ГОЛОД В УКРАЇНІ 1921–1923 РОКІВ
(із колекції «Український музей в Празі» ЦДАГО України)**

Подається огляд та добірка документів із фонду № 269 «Колекція документів «Український музей в Празі» Центрального державного архіву громадських об'єднань України, що стосуються голоду 1921–1923 рр. в Україні й розкривають діяльність українських громадських організацій в еміграції, спрямовану на допомогу голодуючим українцям, та спроби залучити до цього процесу світову спільноту.

Ключові слова: голод в Україні; світова допомога українцям; Музей визвольної боротьби України; Український Червоний Хрест; меморандум; друковані видання української еміграції.

Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України) зберігає значний документальний ресурс про голод в Україні у ХХ ст. Сотні свідчень, що містяться в документах Національного архівного фонду, є цінним джерелом інформації для наукових розвідок із цієї тематики. Серед фондів і колекцій ЦДАГО України, які включають документи стосовно голоду 1921–1923 рр., – колекція «Український музей в Празі» (Ф. № 269), що налічує 1644 справи й охоплює період із кінця ХІХ ст. до 1948 р.

Створений у травні 1925 р. у Празі (Чехословацька Республіка, ЧСР) з ініціативи професорів Українського вільного університету під назвою «Музей визвольної боротьби України», він за 20 років існування зосередив у собі комплекс документів української еміграції. Серед них є й такі, що стосуються голоду в Україні в 1921–1923 рр. Документи розкривають реакцію українців, які проживали у вимушеній еміграції, на нечувану біду населення в радянській Україні; дії громадських

* *Батрак Лариса Володимирівна* – завідувач сектору користування документами відділу використання інформації документів Центрального державного архіву громадських об'єднань України.

осередків, спрямовані на допомогу голодуючим українцям; спроби залучити до цього процесу світову спільноту тощо.

Ці документи зберігаються у справах українських товариств та організацій в еміграції. Хронологічно вони охоплюють не лише період 1921–1923 рр., а й декілька років після спаду голоду. Враховуючи зміст та походження документів, їх можна умовно поділити на декілька груп.

Першу представляють офіційні документи інституцій, діяльність яких була спрямована на допомогу голодуючому населенню України. Це, передусім, Український Червоний Хрест, серед документів якого є меморандуми, звернення, листи до міжнародних організацій та світової спільноти із закликом допомогти голодуючому населенню України, інформаційні повідомлення та звіти про діяльність у цьому напрямі. Так, 12 серпня 1921 р. Закордонне бюро Українського Червоного Хреста у Відні (Австрія), очолюване В. Матюшенком, звернулося до президента Міжнародного Комітету Червоного Хреста в Женеві (Швейцарія) Г. Адора з Меморандумом щодо допомоги населенню України (копія листа президентові та меморандуму французькою мовою зберігаються у фонді № 269 (оп. 1, спр. 191, арк. 33–39, 40–42). Тут же міститься й звернення Закордонного бюро Українського Червоного Хреста до українських червонохрестних громадських та урядових інституцій про організацію міжнародної допомоги голодуючому українському населенню, датоване 6 вересня 1921 р. (оп. 1, спр. 191, арк. 51 та зв.), а також інформаційні повідомлення про стан справи допомоги населенню України та інтернаціональну акцію допомоги населенню голодуючих країн колишньої Росії, датовані 20 серпня та 5 вересня 1921 р. відповідно, підписані головою Закордонного бюро Б. Матюшенком та секретарем К. Чайкою (оп. 1, спр. 191, арк. 43–45, 46–50 та зв.). Наприклад, в останньому подається схематичне зображення карти під назвою «Голод на Сході Європи за англійськими даними за 5 серпня 1921 року», де позначено рівні враження голодом регіонів, у т. ч. й території України: середній, нижчий від середнього, значно нижчий від середнього, повний неврожай (арк. 47зв.).

Є у фонді документи, що стосуються діяльності Українського Червоного Хреста у Вінніпезі (Канада), зокрема, доручення для перевірки способів допомоги українському населенню в Галичині та Україні, видане на ім'я П. Зварича 16 серпня 1922 р. (оп. 1, спр. 99, арк. 57).

У документах інших українських громадських організацій також простежується діяльність, спрямована на допомогу голодуючому населенню в радянській Україні. Досить активну роботу в цьому напрямі проводив Український Національний Союз, що діяв упродовж 1920–1923 рр. у Відні. У червні 1922 р. видання «Вісти Українського Національного Союзу» (число 1) опублікувало Меморандум у справі

допомоги голодуючому населенню України, поданий до Ліги Націй та її представників у справі допомоги голодуючим, Міжнародного Червоного Хреста та Червонохрестної Співки (оп. 1, спр. 191, арк. 14 та зв., див. добірку). Тут же зберігається Меморандум Українського Національного Союзу в справі допомоги голодуючому населенню України, у 2-х примірниках – оригінальний машинописний текст французькою мовою та машинописний текст із правками українською мовою, датовані ймовірно 1922 р. (оп. 1, спр. 191, арк. 25–28 та зв., 29–32). Також у статті «До українських громадян на еміграції», опублікованій у вже згадуваному числі «Вістей Українського Національного Союзу», говорилося серед іншого й про голод в Україні та називалася його причина: «Московська окупація України своєю лихою господаркою та грабіжницькою експлуатацією довела край до нечуваного голоду, що винищує цілі мільйони українського люду» (оп. 1, спр. 191, арк. 11).

Не стояло осторонь біди в Україні й жіноцтво еміграції. В архіві зберігаються документи Української національної жіночої ради в Празі, очолюваної С. Русовою, щоправда пізнішого періоду. В них також міститься інформація про голод в Україні 1921–1923 рр. Так, у звіті про діяльність цієї організації за період з 1920 р. до 1930 р. говориться про підняття Радою на високому міжнародному рівні питань стосовно голоду в Україні: «Так на з'їзді в Гаазі в 1922, коли страшний голод лютував на Україні, а терор не давав можливості навіть про нього голосно кричати, наша делегатка в своїй промові на публічних зборах правдиво намалювала жахливе становище на Україні і ця промова зробила міцне вражіння на сотні присутніх представників різних країн націй. Коли вона на другий день звернулася до Голландського Черв. Хреста з запитанням, через що Україна не одержує жодної допомоги від європейських Ч. Хр-ів, їй сказали, що про голод на Україні вони нічого не знають, прохали указати, які саме місцевості потребують цю допомогу. І вже повернувши з конгресу (до Відня) наша делегатка одержала такий лист від Ч. Х. з Гааги, що для голодуючих Катеринославської та Херсонської губ. буде організована їдальня. [...] На конгресі в Римі в 1923 нашій делегації пощастило теж в присутності 1000 слухачів поінформувати міжнародну аудиторію про жахливий стан українського народу і на В[еликій] Україні, і на Галичині» (оп. 1, спр. 188, арк. 25).

Ще одним свідченням діяльності в цьому напрямі українських жінок-емігранток є лист-запрошення від секції допомоги українським дітям і населенню Українського жіночого союзу у Відні на спільну нараду всіх організацій, що мала пройти 14 липня 1922 р. й ставила за мету проведення одноденного посту на допомогу голодуючій Україні. Цей лист був надісланий до голови Українського Національного Союзу О. Лотоцького (оп. 1, спр. 192, арк. 90 та зв.).

Серед громадських інституцій, які безпосередньо займалися забезпеченням допомоги голодуючому населенню України із-за кордону, була організація під назвою «Український комітет в ЧСР по збору жертв для голодуючих на Україні», до складу якої входила низка українських громадських об'єднань, навчальних закладів, товариств і організацій в еміграції. У фонді зберігається звернення Комітету до українського громадянства в еміграції з проханням допомогти голодуючим українцям, датоване ймовірно 1922 р. (оп. 1, спр. 727, арк. 50; див. добірку).

Як свідчать архівні документи, активну позицію в допомозі голодуючому населенню України зайняла українська наукова спільнота і студентство в еміграції. У Ф. № 269 представлені документи Комітету допомоги українським культурним силам на Україні при Українській Академічній Громаді (УАГ) в Празі, очолюваного М. Заклинським. Зокрема, в Бюлетені Комітету за лютий-червень 1923 р. повідомлялося про надану ним матеріальну допомогу: «Вислано 150 пакунків 2½ долярових для всіх членів і наукових співробітників Акад[емії] наук та 81 пакунок для вчених, письменників і інших культурних працівників в різні місцевості Придніпрянщини. [...] Крім того послано три 10-долярові харчові пакунки через «АРА» для українських дітей сиріт у Києві на руки Старицької-Черняхівської та Федя Калиновича, доцента унів[ерситету]». Тут же інформувалося про шляхи та розміри надходжень пожертв: «Фонди, якими розпоряджає Комітет значно зменшилися з причини зменшення добровільного податку від укр. студентства і на цілі К[оміте]ту. Тим самим зменшилася і допомога нашим культурним силам на Україні, яка минулої зими була значно більша. Від місяця лютого зобов'язалися громади студентські давати на цілі комітету: Гром[ади] Студ[ентів-]Емігр[антів] з В[еликої] України – 40%, Укр[аїнське] Студ[ентське] Т-во «Громада» – 30%, У.А.Г. – 12% зі щомісячного 2½% податку» (оп. 1, спр. 745, арк. 6–7).

Глибше дослідити питання пожертв на користь голодуючого населення України від студентів-емігрантів дозволяє протокол засідання представників Української Академічної Громади, Українського студентського товариства «Громада» та Громади студентів-емігрантів із Великої України від 23 лютого 1923 р., на якому розглядалося питання про оподаткування, у т. ч. для допомоги Україні (оп. 1, спр. 745, арк. 1). Зокрема, для Комітету допомоги українським культурним силам на Україні Українська Академічна Громада ставила внесення податку в розмірі 19%, Громада студентів емігрантів з Великої України – 30%, Українське студентське товариство «Громада», підтримуючі ці пропозиції, пропонувало 3%, передбачені інтернованим, перенести на потреби культурних сил в Україні. Подальше ж врегулювання цього питання можна відстежити за листуванням Комітету в лютому 1923 р. (оп. 1, спр. 745, арк. 17, 19, 20; див. добірку).

Більш детальна інформація про студентську допомогу міститься в документах Студентського комітету допомоги українським культурним силам на Україні, створеного 5 грудня 1921 р. у Празі. У звідомленні за період від грудня 1921 р. до грудня 1923 р. вказувалася мета діяльності цього Комітету – «нести матеріальну і моральну допомогу українським вченим та іншим культурним працівникам на Україні у важку пору голоду та економічної руїни». Також повідомлялося про джерела надходження коштів: спочатку це були пожертви українського студентства, оподаткування студентських концертів, академій і пожертви українських американських установ, а з 1922 року – самооподаткування студентства з Чехословаччини в розмірі 10 крон. Комітет звітував про збір для українських вчених 564-х харчових посилок (оп. 1, спр. 644, арк. 1).

Другу групу представляють документи українських організацій, що діяли за кордоном і мали опосередковане відношення до заходів, спрямованих на допомогу голодуючому населенню України. Так, згадки про голод в Україні є в документах Закордонної експозитури кредитної канцелярії Української Народної Республіки. Зокрема, у звіті її економічного відділу цивільного керування, датованому 22 серпня 1921 р., йдеться про продовольчу політику РСФРР та УСРР станом на 6 серпня цього ж року й подаються окремі підсумки з зазначенням проблемних регіонів: «Поруч з неврожаєм в Росії цього року був колосальний недосів за браком семян та реманенту. Недосів цей по агентурним відомостям досягає по окремих губерніям від 20 до 50 відсотків бувших економічних земель. Розуміється, що при таких обставинах совітська влада мусить напружити всі зусилля, аби зібрати максимум можливого з тих губерній, де можна що не будь взяти. І перший удар падає на українські губернії, себто Полтавщину, Південну Чернігівщину, Київщину, Поділля та Волинь, де по словам агентів урожай не нижче, а часто й вище середнього» (оп. 1, спр. 1, арк. 17). Певні згадки про економічне становище на теренах радянської України містяться в документах Об'єднання центральних українських кооперативних організацій, що діяло в Берліні, за грудень 1922 р. – січень 1923 р. (оп. 1, спр. 7, арк. 28–39, 40–44, 45–64).

Третю групу джерел представляють друковані видання української еміграції, в яких у контексті загальної інформації про життя радянської України подаються відомості про голод або про складне продовольче становище. Найбільш змістовними є повідомлення в Бюлетені Українського пресового бюро в Чехословаччині, що стосувалися загального стану в УСРР, щоправда, опубліковані у випусках періоду з вересня 1924 р. до січня 1925 р. У них містилася інформація про посуху в Україні і голодування населення, кількість голодуючих дітей на Донеччині та кількість смертей від голоду в Мелітопольському повіті,

поширення голодних бунтів, збирання продподатку, експорт хліба, допомогу голодуючим тощо (оп. 1, спр. 539, арк. 15зв., 17 та зв., 20зв.–21зв., 23зв.–24, 26зв.–27, 28 та зв.–29, 31 та зв. –32, 35 та зв., 37зв., 40зв.–42, 44зв.–45зв.; див. добірку).

В інформаційному тижневику «Українська Республіка» (Париж) за вересень 1921 р. – лютий 1922 р. також містилися повідомлення про голод, у т. ч. й на території України, та про надання світовою спільнотою допомоги голодуючим (оп. 3, спр. 31, арк. 4зв., 6). Наприклад, у виданні від 1 лютого 1922 р. подавалося повідомлення щодо передбачення зростання на весну кількості голодуючих в Україні «до 5 міліонів люду» (арк. 6).

Серед видань, які висвітлювали проблеми голоду в Україні, є також газети, що виходили на західноукраїнських землях, які на той час перебували у складі Польщі. Так, в окремих випусках газети «Діло» (м. Львів) за травень-листопад 1923 р. містилися відомості про види на врожайність в окремих регіонах радянської України, посуху на півдні, голод та поширення в зв'язку з ним захворювання тропічною малярією і холерою тощо (оп. 3, спр. 60, арк. 1, 35зв.; спр. 61, арк. 57зв.; спр. 62, арк. 33зв.; спр. 63, арк. 11зв.).

Зворушливе повідомлення про голодування викладачів і студентів виявлено в статті «Становище вищої школи в Києві», опублікованій у друкованому органі української академічної молоді – часописі «Молоде життя» (м. Відень) за травень-червень 1921 р.: «Студенти оповідають, як одного разу їм кинулась у вічі особлива блідність проф. О. Грушевського (брата М. Грушевського). Він сидів мовчки, лекцій не читав. В аудиторії був страшний холод. Коли студенти того дня довідались якимось, що він голодує третій день, зібрали між собою невелику кількість харчових продуктів і відправили їх до помешкання проф. Грушевського» (оп. 3, спр. 4, арк. 22зв.).

На окрему увагу заслуговують статті: «Боротьба з голодом», опублікована в українському двотижневику «Громадський вістник» (м. Прага) від 30 вересня 1921 р. (оп. 3, спр. 37, арк. 1) та «Голод, його причини і боротьба з ним», опублікована в безпартійному двотижневику «Нова Україна» (м. Прага) від 1 липня 1922 р. (оп. 3, спр. 38, арк. 1–3 та зв.). Зокрема, в першій статті визначено географію голоду – «значна частина Росії, України, Донщини, Кубанщини, Кавказу»; подано кількість голодуючих – «на Україні голодує біля 6 міліонів людей, опріч того на Поволжі і в степовім краї голодує не тільки багацько росіян, татар, киргизів тощо, а й не менш одного міліонна українців, що там живуть»; висвітлено реакцію української еміграції та загалом світової спільноти на голод, їх бачення щодо надання допомоги голодуючим – «Думка поділилась на три течії: одні – щоб нічого не давати, бо піде все на скріплення большевиків, другі – щоб давати просто населенню помимо

большевиків, треті – щоб давати тільки большевикам, а ті вже передадуть населенню. [...] Тому ми вважаємо найбільш правильним, щоб при боротьбі з голодом всю енергію і завзяття було направлено власне на голод. Незалежно від того, хто і як політично панує в Росії чи на Україні, – треба дати допомогу голодним» (оп. 3, спр. 37, арк. 1). Друга стаття, автором якої є М. Сріблянський (це – псевдонім українського громадського діяча М. Шаповала, який на той час був головою Українського Громадського Комітету в Празі), також містила інформацію про кількість голодуючого населення – «на Україні голодує 9 мільонів, а вся голодуюча людність на Сході Європи обчислюється в 35 мільонів осіб». Аналізуючи причини голоду, серед яких називає світову війну, спеку, революцію 1917 р., автор робить такі висновки: «Большевицький режим приводить за собою голод – такий емпіричний досвід, але ми мусимо зрозуміти через що саме цей режим спричинює голод. [...] Дещо вогкіші області дали хліба в розмірі еквістенц-мінімуму, але і в їх прийшов голод через грабіж. [...] Отже врожаю не вистачило для потреб самої України, але Москва, не зважаючи на це, збирає ще 140 мільонів пудів продналогу, коштом якого удержує свою окупацію» (оп. 3, спр. 38, арк. 1, 1зв., 2зв.).

Частина українських закордонних видань передруковувала відомості з іноземної преси, в яких Україна не згадувалася, однак зі змісту зрозуміло, що під назвою «Росія» подавалися узагальнені географічні межі голоду (наприклад, статті «Голод в Росії», «Совітська Росія» та «Холера в Росії» в непартійній демократичній газеті «Українська трибуна» (м. Варшава), число 71 за 29 липня 1921 р. (оп. 3, спр. 18, арк. 1зв., 2зв.).

Четверту групу представляють листівки та інформаційні видання, спрямовані на організацію допомоги голодуючому населенню України. Вони, зазвичай, містили інформацію про голод в Україні та відомості про міжнародні організації чи їх представництва в Україні, які забезпечували надання допомоги. Серед таких документів найбільше вражає листівка-звернення під назвою «Тим, що забули голодну Україну», опублікована у м. Львові ймовірно в 1922 р. На ній зображено голодуючих дітей і дорослих м. Бердянська та загиблих від голоду дітей і дорослих м. Херсона, а також вміщено вірш О. Олеся «Слухайте». Внизу вказувалися місця й адреси інституцій у Львові, що приймали пожертви на допомогу голодуючим (оп. 1, спр. 727, арк. 51; див. копію).

Уваги вартий також і буклет під назвою «Голод на Україні», опублікований видавництвом Українського Червоного Хреста в Берліні ймовірно в 1922 р. (оп. 1, спр. 4, арк. 32–33 та зв.; див. копію). Це інформаційне видання мало за мету донести до світової спільноти інформацію про голод в Україні та закликала допомогти голодуючому

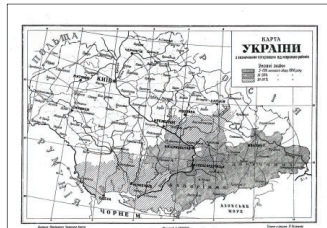
населенню шляхом надсилання грошей, продуктів, одягу тощо. На 2-х сторінках буклету вміщувалися відомості про становище в Україні, зокрема, про посуху, що призвела до неврожаю в Одеській, Катеринославській, Миколаївській, Донецькій і Запорізькій губерніях, захворюваності населення, смертності від голоду; порівняльні статистичні дані врожайності за 1916 р. та 1921 р. й на їх основі цифри щодо потреб у ввезенні в Україну зерна; перелік організацій, через які забезпечувалася світова допомога українцям. Також у буклеті була зображена карта України з позначенням на ній рівня неврожаю та зразки хліба і борошна, виготовлені з різноманітних трав і домішок.

Про збір Українським Червоним Хрестом у Канаді пожертв на допомогу голодуючим в Україні оголошувалося і в листівці Українського Галицького Війська у Вінніпезі під назвою «До всіх Українців і Українок, що хочуть бути людьми!», датованій ймовірно 1921 р. (оп. 1, спр. 106, арк. 78зв.).

Оголошення про збір пожертв на допомогу голодуючому населенню України публікувалися також і в українських закордонних виданнях. Так, в інформаційному тижневику «Українська Республіка» (м. Париж) від 15 грудня 1921 р. повідомлялося про організацію пересилки в Україну та Росію через американський комітет у Парижі споживчих пакунків шляхом перерахування коштів у розмірі 10 доларів. За ці гроші формувалися продуктові посилки, до яких входили: «50 фунтів білого борошна, 25 фунт. рису, 20 банок молока, 10 фунт. жирів, 3 фунт. чаю. Той, хто дістав пакунок на Вкраїні, дає в цьому розписку. Коли б же його не знайшли, – американці повернуть гроші не пізніше як через 3 місяці» (оп. 3, спр. 31, арк. 4зв.). У брошурі Товариства української молоді в Нью-Йорку (США) за вересень 1923 р. говорилося про збір в Америці пожертв для голодуючих України (оп. 1, спр. 595, арк. 34).

Крім того, в ході дослідження голоду в Україні 1921–1923 рр. за документами колекції «Український музей в Празі» слід враховувати, що в оп. № 2 Ф. № 269 зосереджена значна кількість особистих документів державних, громадських, культурних діячів, які, перебуваючи в еміграції, вели активну громадську діяльність і були членами різноманітних організацій, у т. ч. й тих, що долучалися до заходів із допомоги голодуючому населенню України. Цей пласт документів, основну частину якого складає листування, може стати важливим джерелом для вивчення цієї тематики.

Нижче подаються копії та тексти окремих документів про голод в Україні 1921–1923 рр. із колекції «Український музей в Празі» (Ф. № 269), що зберігається в ЦДАГО України (лексика та авторські особливості текстів збережені).

Україна, найбільшорозділена Україна через посуху 1921 р. заради голодує. Найбагатіші губернії П. Одеська, Миколаївська, Катеринославська, Дніпрова і Запорозька найбільш потерпіли від неврожаю. В багатих повітах 80 %, висхідного поля згоріло від сонця і люди хліба так досить не косяки. В цих п'яти губерніях населення вносить понад 9.500.000.

В них було зібрано хліба в 1916 році 6.800.000 тон, в 1921 році 1.600.000 тон. Менше ніж в 1916 р. майже на 76 %.

А в губерніях Дніпрова і Запорозькій тільки 1,7 кгт.

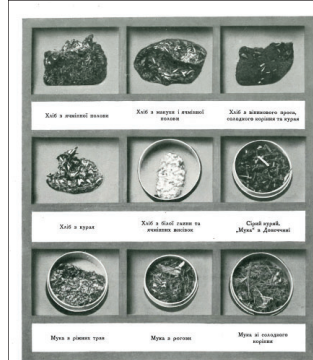
На всій Україні було зібрано хліба в 1916 р. біля 15.000.000 тон, в 1921 р. тільки біля 3.700.000 тон. Менше напівти 1916 р. майже на 65 %. Населення України в ті часи держалих місяць сподіає майже 29.000.000 людности, дітей більше 11.000.000. Сиріт і напівсиріт — біля 600.000. Коли розвинути, що на одного чоловіка в день найменш потрібно 400 грамів хліба, то на Україну треба ввезти біля 1.000.000 тон зерна.

В Запорозькій, Херсонській і інших місцях вже вмерло від голоду десятки тисяч людей. Уже в випадки камибайзів.

На Україні зворило одних тільки тифами:

1920 р.	біля 1.000.000 людей
1921 р.	біля 600.000 "

Зараз знову з'явилась холера, нею захворіло вже біля 1.000 чоловік.

Кожна може посібити, як окремим голодним людям, так і цілій Україні голодної української людности, вдоволеної гроші, ладчі, білизни, одягу и всі інші через організації, які працюють по допомозі голодним на Україні. Це такі організації: I. Всесвітній Комітет Агр. Економіки (Genève, 5, Passage des Lions) з ними сполучені майже всі національні товариства Червоного Хреста і багато інших організацій; II. Міжнародне Товариство Допомоги дітям під протекторатом Мил. Кош. Черв. Хр. III. А.Р.А. Американська Адміністрація Допомоги. IV. Український Червоний Хрест: 1. Харків, Головна Урава, Театральна Площа 7, 2. Київ, Київська Обласна Філія, 3. Міста в Закарпатській, Бердянська — Шахотомбурт, Кармен-партасе 6. Хто хоче посібити голодному населенню України в не знає, як це зробити, хай запитує одну з вищезазначених організацій.

Буклет Українського Червоного Хреста, опублікований у м. Берлін [1922 р.] ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 4, арк. 32 та зв., 33.

Тим, що забули „Голодну Україну”.

О. Овечко.

Слухайте.

Слухайте, слухайте крик із безодні,
Нашу молитву горюч...
Ми, що обклали й ми засохли,
Ким же хочеш собі?

Землю укресли ми труном холодниці,
Чорна земля посилає...
Хайба нам, хайба нам, хайба голодним,
Висшої кромки і тіла!

Як? Ви не знали, що впадо вусач,
Як — ви не чули нічого?
Де-ж ваше серце і очі і вушк,
Де-ж у вас кривота людського?!

Месо ва! Месо нам, месо нам вволю!
Павло давно ми поїли,
Гляньте! По нашому тильку волю
Босуд розривт мотки.

О, порятуйте, бо ми ратувались,
Іли ми кору і глину,
Криво змалели й раи наувались,
Мати вернула дитинку.

Землю укресли ми труном холодниці,
Згляньтесь, о згляньтесь на муки...
Хайба нам, хайба нам, хайба голодним!
Хайба нам, хайба, зверніте!

13. V. 1922.

Дорослі наслідки посухи від голоду в м. Бердянська.

Трупні дітей, що померли на вулицях від голоду, зложені в труну в м. Херсон.

Трупні зібрані на вулицях Херсону в дорозі на авіатар.

Складені приймають всі повітові фінансові інституції. У Львові „Дністер”, вул. Руська ч. 20, Краєвий Союз Кредитовий, Ринок ч. 10 і „Земельний Баш”, Підвале ч. 7, на книжочки „Голодній Україні”.

Листівка-звернення про збір допомоги голодуючим в Україні, опублікована у м. Львів. [1922 р.] ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 727, арк. 51.

№ 1

Меморандум

**у справі допомоги голодуючому населенню України,
поданий до Ліги Націй та її представників у справі допомоги
голодуючим, Міжнародного Червоного Хреста
та Червонохресної Спілки, опублікований у виданні
«Вісти Українського Національного Союзу» (число 1)**

Червень 1922 р.

Навівши фактичні дані, після яких більша частини України не може прогнати навіть до початку нового 1922 року, меморандум зазначає ті причини, що викликали голод на Україні.

Всі жахливі страхіття: кількаразова окупація України ворожими арміями – з реквізиціями, евакуаціями та іншими насильствами; війна регулярна, війна партизанська, карні експедиції; руйнування сел і міст; руйнування залізничного транспорту; страшні епідемії тифа та інші – все те пережила за останні три роки та й досі ще переживає Україна. Крім того Україна – юридично майже самостійна, а в дійсності – провінція, підвладна Московщині – несе на собі всі наслідки чужинської, ворожої до себе влади: повне пригноблення ініціативи місцевої людности, відсутність вільного громадського життя, атрофія місцевого самоурядування. Усі оті, вище згадані умовини, майже обеззброїли Україну проти нового страшного ворога, який зловісно марою на неї насувається – проти голода.

Звертаючи Вашу увагу на ті умовини, ми повинні підкреслити, що запомогова акція України проти голоду повинна бути виділена від загальної запомогової організації колишній Російській державі, бо того вимагають дуже важливі обставини.

Зауважимо насамперед, що з частин колишньої Російської держави дві власне тепер перед загрозою голоду: одна Москівщина, друга Україна. Перша з них, на підставі відомого принципу: «горе переможеним!» волітиме скупити усю допомогову акцію голодним спочатку серед московської людности, а тоді вже може – серед української. Далі, московський большевицький уряд зник дивитись за останні роки на Україну, як на головне харчове джерело московських міст, і позбавити себе того джерела йому було би дуже важко. Через те можна передбачати, що московський уряд і в цьому році буде використовувати ті частини України, де хоч трохи уродило хліба для допомоги не українцям, що голодують, а москалям. Уже й тепер ми маємо звістки, що навіть ті частини України, де урожай був нище середнього, обкладаються по кілька пудів від десятини на користь Москівщини.

Потім Москівщина та Україна не схожі одна до одної по ріжним умовинам – географічним, економічним, етнографічним, не кажучи вже про політичні. Перша має величезні лісові простори, друга майже голий степ. В першій транспорт залізничний і річний зруйнований у далеко меншій мірі ніж в другій. В першій комунальна організація селянського життя, в другій – дрібно-власницьке. В Москівщині звичаї людности відносно їжі, одягу, ogrivannya помешкань зовсім інші, ніж на Україні. Нарешті, по московській інтелігенції большевизм ударив з далеко меншою силою, ніж по українській, вели-

кій частині якої довелося емігрувати, тікаючи від режиму (большовицького), а також і від режиму чужинського (московського).

Таким чином наше бажання окремої запомогової акції для частин України, яким загрожує голод, обґрунтовується на реальних умовах, що заслуговують великої уваги.

Але й окрема допомогова акція не могла б принести максимуму корисних наслідків, коли б вона переводилась виключно чужинцями. Через те ми бажали би, щоб в ті отряди, які будуть призначатися на Україну для допомоги населенню, були запрошені українці. Наша еміграція могла би дати не мало робітників, що понесли би всі свої сили на службу батьківщині.

Та й на Україні мається ще не мало української інтелігенції, що могла б працювати на тому ж ґрунті, але ж на перешкоді тому стоїть большевицька влада, яка не хоче миритися з приватною громадською діяльністю. Є на Україні і організація українського червоного хреста, що могла б принести велику користь в запомоговій акції, але в неї руки зв'язані тією ж бюрократією большевицького уряду.

На підставі вищезазначеного У.Н.С. гадає, що для успіху запомогової акції на Україні необхідно:

1. Щоб запомогова акція в боротьбі з голодом на Україні була виділена од запомогової акції на території Московщини і по можливості доручена окремим організаціям;

2. Вплинути всіми можливими способами на московський радянський уряд (а також і на український), щоб до запомогової акції в боротьбі з голодом на Україні було допущено всі громадянські сили – без різниці партій, з окрема ж, щоб діяльність українського червоного хреста була увільнена од бюрократично адміністративної опіки і поставлена в такі умови, в яких Червоний Хрест має змогу працювати в інших цивілізованих країнах;

3. Допускати в ті запомогові отряди, які будуть направлятись на Україну, діячів з української еміграції;

4. Запомогові отряди, які будуть працювати на Україні, мали б поновняти штат своїх співробітників виключно місцевою українською інтелігенцією.

ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 191. Арк. 14 та зв. Оригінал. Машинопис.

№ 2

Звернення

Українського комітету в Чехословаччині по збору жертв для голодуючих на Україні до українського громадянства на еміграції з проханням допомоги голодуючим українцям

[1922 р.]

Українці. 10 мільонів українського люду вмирає. Над берегами Дніпра і Чорного моря, в найбагатіших частинах України, знищив голод на протязі року більше людського життя, як уся світова війна у цілому світі. Херсонщина, Миколаївщина, Катеринославщина, Запоріжжя, Донеччина – стали пеклом.

Там на вугілля спалені степи. Там села з хатами без стріх, бо солону зі стріх давно поїли зголоднілі люде. Там щезла худоба, коні, щезли собаки, коти та ворони, які також пішли на їду.

Там дійшло до страшного явища – людодїства. Люди в половині вимерли, а останні ждуть страшної неминучої смерті від голоду. Там матері в розпуці убивають дітей, аби тілами їх кормити живих. Там батьки кидають сім'ї та їдуть світ-за-очи, щоби не дивитися на муку близьких. Там трупи неховані лежать по хатах, улицах, полях, а божевільні люде блукають степами.

Так гине Україна, яка на перші вістки про голод на Поволжжі перша дала поміч голодуючим. Український селянин дав для рятування Поволжжя добровільними датками та обов'язковими податками більше, як міг дати – і сьогодні він сам гине. Він гине і майже ні звітки не йде йому поміч. Він гине забутий всіма.

Нещастя, яке стирає зі світа народ, не в невідомих пустелях Африки або в непроходимих джундлах Індії, а таке тут, в Європі, в огнищу і на очах культурного і цивілізованого світа. Цивілізований світ не хоче нас знати, він глухий на розпучливі зойки і стогни, він сліпий на німі погляди мільонів, що тільки одне слово говорять: хліба.

Український народ мусить сам себе рятувати і укр. громадянство, котре живе по за межами Укр. С. Рад. Республіки – під Польщею та на еміграції – приступило до широкої допомогової акції. Пізно воно, але ще не запізно. Укр. еміграція несе велику відвічальність за необзнаомлення світа з тим, що діється на Україні і тому її обов'язком є розглянути найенергічнійшу допомогову діяльність.

Поможім же їм! Поможім тим нещастним чим і як можемо самі та поста-раймося в суспільностий, серед яких живемо знайти чинне співчуття для того найбільшого нещастя, яке може навістити людськість і тепер навістило наш нарід: ГОЛОД.

Комітет, складений із представників Укр. громадських і культурних установ в Ч.С.Р. закликає все укр. громадянство в Ч.С.Р. до сповнення обов'язку: допомогти голодним на Україні. Комітет проголошує на день 6 липня добровільний національний піст. Хай цей день кожний українець сдержиться від їди, а всі видатки призначені на прокормлення його і родини, як і одноденний заробіток віддасть на допомогу голодуючим на Україні.

Хай ніхто не відкажеться від сповнення цього обов'язку. Крім того кожний укр. громадянин повинен повідомити про цю акцію і притягнути до неї тих своїх знайомих, яких ця оповістка не досягне.

Жертви надсилати на адресу: Комітет по збору жертв для голодуючих на Україні, на руки Семена Галицького – Прага III, Шежікова ул. 4, 3 поверх.

Комітет приймає також добровільні датки грошми, одягом, біллям, медикаментами і тим. п. Переведення збору жертв відбувається в такий спосіб: у Празі збирає кожна установа в окрузі своєї діяльності і своїх членів жертви на голодуючих і передає їх комітетові. На провінції створюються збірні пункти при Укр. установах, або при організованих збірницях укр. громадянства, як табори, робітничі організації, кольонії і т. п., а саме: Культ.-просвіт. кружок Йозефів створює збірні пункти в постоях укр. військ. робіт. сотень, «Воля» в Моравській Остраві, Укр. гром. комітет в Братиславі і Подієбрадах, Укр. акад. громада в Берні і Пшибрамі.

Український комітет в Ч.С.Р. по збору жертв для голодуючих на Україні:
За сільсько-господарську академію – Шовгенів і Нянчур Г.

За Культурно-просвітницьке робітниче товариство Воля – Козар Н., Циган М.

За Українську академічну громаду – Галицький С., Сіманців Г.

За Український громадський комітет – Матюшенко Б, Паливода І.

За Спілку українських лікарів – д-р Літов С., д-р Гончаренко

За команду Українського військового табору – полк. Вольф А., сот. Федик М.

За Український вільний університет – д-р Колесса О., д-р Старосельський

За редакцію «Нової України» – Богацький П.

Виконавчий орган комітету:

Д-р. Матюшенко Б., Галицький С., Федик М.

ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 727. Арк. 50. Оригінал. Машинопис.

№ 3

Лист

**Комітету допомоги українським культурним силам на Україні
при Українській Академічній Громаді в Празі до Ради
Української Академічної Громади з протестом проти обмеження
податку на голодуючих в Україні**

17 лютого 1923 р.

На останніх загальних зборах УАГ знижено податок на голодуючих о половину, віддаючи решту на іншу ціль. Комітет допомоги культурним силам на Україні бачить в цьому фактові недоцінення загальними зборами тяжкої ситуації на Україні і вважає своїм моральним обов'язком зложити перед всім українським студентством в Ч.С.Р., як також і перед окремими його угрупованнями протест проти обмеження того податку, який і без того у відношенню до потреб на Україні і з них впливаючого нашого громадського обов'язку не був зависоко виміреним.

Комітет апелює до Вас, як органу більшої групи студентства не спускати з уваги ні на хвилину факту, що на Україні вже другий рік голод творить страшні спустошення, а жертвою його в першу чергу падають духові робітники Нації. З голодом боротись є під сю хвилю найсвятішим обов'язком кожного живого Українця.

Взиваючи Вас до сповнення цього обов'язку числимо на Вашу активну допомогу для привернення первісної висоти податку на голодуючих, а головне на Ваш рішучий відпір і протест проти евентуального дальшого зниження податку на голодуючих, яке вже деякі одиниці плянують і хотіли би оправдати зниженням мінімуму екзистенції.

За Управу Комітету:

Голова: Заклинський Мирон

Секретар: М. Гайдак

ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 745. Арк. 20. Оригінал. Рукопис.

№ 4

**Витяги
з Бюлетеня Українського пресового бюро в Чехословаччині
про становище в УСРР***Число 23, 6 вересня 1924 р.*

ГОЛОД. – Українська Центральна Комісія допомоги голодуючим одержала повідомлення з Донеччини, що там зростає голод. Зареєстровано 47 000 голодуючих дітей, але допомогу дістають тільки 12 тисяч. Доросла людність не одержує ніякої допомоги. Насінняна допомога ще не дійшла до розподіляючих пунктів.

У Мелітопольському повіті між 5 і 15 серпня зареєстровано 69 випадків смерті малолітніх від голоду. Цілий запас збіжжя виносив на 1 серпня 20 фунтів на родину.

У зв'язку з браком харчів спалахнули у багатьох місцевостях голодні бунти. В Ізюмському повіті селяне вимагають, щоб їм негайно було видано насінняну допомогу й щоб по селах повідкривано харчові пункти. Селяне виганяють агрономів, присланих для того, щоб навчити людність робити харчі з сурогатів. У селі Ново-Михайлівці коло Джанкоя, селяне заарештували совітських агентів аж поки прибуде обіцяна партія харчових продуктів; на виручку з Сімферополя вислано до того села відділ кінноти. У Мелітопольському повіті під час голодного бунту спалено два державні млини й тартак*; за це вислано з губернії 44 особи, в тім числі 9 сільських учителів і 13 робітників Брянського заводу. У Ставропільщині людність одного села спалила помешкання райкома компартії й розгромила майно місцевих комуністів; за це 86 селян віддано під суд; багатьом з них загрожує смертна кара.

ЯК ВОНИ «ЗВЕРТАЮТЬ УВАГУ». – Крім репресивних заходів, як посилка відділів кінноти, віддавання цілих сел. під суд і масових висилок «агітаторів», совітська влада вгамовує голод ще й мирними заходами. На першій місці стоїть рішуче... стягування продналогу. Акція в цім напрямі ведеться так завзято, що навіть у такій неврожайній губернії, як Одещина, деякі села вже сплатили «всі 100 відсотків» належного продподатку («Ек.Ж.» 24.8). Одночасно в неврожайні місцевості влада посилає насінняну запомогу, але та допомога або «ще досі не дійшла», або дійшла, але була звернена назад, бо «не було управляючого». Остання пригода трапилась у Ставрополі, де земельна управа одмовилась прийняти 30 вагонів насіння, бо «від'їхав управляючий» («Правда» 181). Ще один спосіб допомоги голодуючим – це дальший вивіз хліба за кордон. Цей спосіб так подобається людності, що Всеукраїнська центральна рада профспілок прислала владі аж 229 протестів українських професійних організацій проти вивозу в цім році з України збіжжя за кордон. Та найкращим способом «позитивного» поборення голоду треба без сумніву признати постанову ц.к. більшовицької партії влаштувати 21 вересня по цілій Україні – «день урожаю». Перед такою постановою голод мусить остаточно капітулювати.

ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 539. Арк. 17. Оригінал. Машинопис.

* Лісопильня.

Число 25, 29 вересня 1924 р.

ВИВОЗЯТЬ. – «Ек. Жизнь» з дня 7-го вересня повідомляє, що між Добровольною Фльотою¹ та Експортхлібом² підписано умову про вивіз 7 мільонів пудів збіжжя, заготовленого в Одеській та Подільській губерніях. Лондонська контора Доброфльоти приступила до жвавого фрахтування кораблів для чорноморсько-азовських портів. Зафрахтовані кораблі насамперед підуть у порти Азовського моря, щоб використати їх повністю, поки море ще не замерзло.

На ґрунті такого жвавого вивозу збіжжя з голодного краю на минулому тижні дійшло до поважних розрухів у Миколаївським та Одеським портах. Грузчики, портові робітники і робітники державних підприємств оповістили страйк проти вивозу хліба за кордон. Нагрузка зерна на кораблі була припинена. Для охорони портів викликано кулеметні відділи.

ПОВСТАНЧИЙ РУХ. – З Буковця повідомляють, що там через Яси одержано звістку про вибух дуже поважного повстання в Одеським районі. Гаслом до повстання послужила відмова селян видавати збіжжя совітській владі. До повсталих селян мало приєднатися військо. Повстанці ніби то рушили на Одесу, куди повтікали представники совітської влади. Кілька магазинів з військовою амуніцією немов би то висаджено в повітря. Дальших відомостей про це повстання не одержано.

У Чигиринському повіті на Київщині протягом останніх трьох місяців оперував повстанчий відділ Оняжка і Цибульського, який доконав багато нападів на совітські склади та комуністичні партійні установи. Большевицьке військо тепер розбило цей відділ, при чім Оняжка й Цибульського розстріляно на місці. У Києві побито «селькора» Уманської селянської газети Запаска, а в с. Григоріївцях на Чернігівщині зроблено замах на убивство селькора Міціяка («Правда» ч. 201).

ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 539. Арк. 20зв. Оригінал. Машинопис.

Число 26, 30 вересня 1924 р.

2 900 000 ГОЛОДУЮЧИХ. – Українська центр[альна] статистична управа надіслала до комісії Рикова³ звіт про стан харчової справи на Україні. З цього звіту виходить, що на Україні є вже тепер 2 900 000 селян, які потребують негайної харчової допомоги. У місяці грудні на Катеринославщині харчової допомоги потребуватимуть 80% селянської людності, у Донеччині 60%, на Волині 50%, на Харківщині – 45%, на Київщині – 40%, на Полтавщині і Поділлі по 25%, в Одещині – 20%.

А ВИВОЗИТИ НЕ ПЕРЕСТАЮТЬ. – «Ек. Жизнь» з 13.IX друкує телеграму з Херсону, що там почався експорт збіжжя. До порту прибув перший англійський пароплав.

ЩО НА ЦЕ СЕЛЯНИ. – У селі Царів Дар Херсонс[ького] пов[іту] спалахнули селянські розрухи, приборкані військовою силою. Розрухи виникли на ґрунті вивозу збіжжя з місцевого складу Хлібопродукта⁴, що обурило селян. Збіжжя було призначене до вивозу за кордон. У Царедарській волости ц.р. загинули від посухи всі ярові та озимі посіви, а Поввиконком приобіцяв видати селянам харчову позичку з зібраних у волости запасів, одкупивши їх

од Хлібопродукта. Під час подавлення розрухів забито 5 і поранено 13 селян.

«ЖОРСТОКА» ПОСТАНОВА. – У ч.191 харківс[ьких] «Вістей» знаходимо таку постанову Ради Народніх Комісарів про порядок повернення насінньових позик у 1924 і 1925 рр.: «Наново організовувана масова насінньова допомога людности районів потерпілих від неврожаю вимагає великої готівки. За одне з джерел утворення цих коштів мусить бути повернення насінньових позик, розданих протягом минулих засівних кампаній. Тому повернення зазначених позик, протягом наступного періоду збору їх належить поставити особливо жорстоко і виразно. Спробам ухилитися від повернення насінньових позик належить запобігти в коріні. Позику не повернену в установлений реченець належить стягати беспорним-адміністраційним порядком, нараховуючи 10% на капітал за мин[улий] рік». Такою мовою ще здається не говорила до своїх підданих ні одна влада у світі.

ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 539. Арк. 23зв. Оригінал. Машинопис.

Число 27, 14 жовтня 1924 р.

ГОЛОД. – Постановою української Ради Нар[одних] Комісарів відновлено діяльність закритої в минулім році комісії Наслідголоду⁵; склад комісії буде поповнений представниками від сільської людності неврожайних місцевостей, обраними по одному від кожної губернії. Цим офіційно стверджується факт голоду на Україні.

Рівночасно Рада Нар[одних] Комісарів повідомила комісію Рикова, що в неврожайних місцевостях України голод загрожує 2½ мільонам селянських дітей. Харчову допомогу нині дістають лише 97 тисяч дітей. Загальна кількість безпритульних дітей на 15 вересня доходила до 276 тисяч душ, але в дитячих притулках могло поміститись тільки 52 тисячі дітей. Решта покинута на-призволяще.

А вивозити все не перестають! «Ек. Жизнь» (ч.286) повідомляє, що «в Чорноморських портах почалась хлібоекспортна кампанія. В Одеськім порту пароплав «Кам'янець-Подільський» грузиться хлібом нового врожаю. Жвава («усиленная») погрузка хліба йде також у Миколаїві та Новоросійську. Прибувають пароплави й до Херсону».

ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 539. Арк. 26зв. Оригінал. Машинопис.

Число 28, 23 жовтня 1924 р.

ГОЛОД. – На Катеринославщині голод набрав застрашуючих розмірів. Селяни вже з місяця серпня харчуються сурогатами. У промислових районах та містах повно голодних, які домагаються заробітку та харчів. Губерніальні запаси вичерпано. Насінняна допомога запізнилась у багатьох повітах. Вислане збіжжя для видачі харчового пайка селянам Мелітопольського та Олександрівського повітів ще не прибуло до розподіляючих пунктів, бо на залізницях панує безладдя. Виконками витратили вже всі свої кошти на організацію захоронків для безпритульних дітей і на відкриття харчових пунктів

для слабих і старих. Катеринославський губвиконком постановив довести до відома українського Раднаркому та комісії Рикова про стан річей у губернії й просити, щоб негайно було вжито рішучих заходів для боротьби з виміранням людности.

Ставропольський губвиконком довів до відома комісії Рикова, що озима площа в цім році дуже зменшилась, бо вчасно не привезено насінняної запомоги. Голодуюче селянство, не дочекавшись розподілу кормової запомоги, спродало 35% робочої й рогатої худоби. Загальна кількість потрібуючих харчової запомоги зросла на 20 вересня до 49 230 душ.

На нараді Центральної комісії незаможних селян України народний комісар хліборобства повідомив, що цього року «з урожаєм нижче 6 пуд. на душу маємо (на Україні) 1 365 тис. десятин з населенням в 1 508 тисяч душ» («Вісти» 228).

«Єдиного сільськогосподарського податку» сплачено на Україні до 1 жовтня 26½ міл. крб. Як легко селянам платити цей податок, видно з численних повідомлень з місць, де говориться, що селяне спродують худобу, щоби вчасно заплатити податок і не викликати екзакуцій.

Масове поширення шкідників і гризунів на Україні набрало таких розмірів, що ставить під серйозну загрозу майбутній урожай. Боротьба з шкідниками досі не дала належних наслідків, бо нема коштів на ту боротьбу.

ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 539. Арк. 28 та зв. Оригінал. Машинопис.

Число 30, 9 листопада 1924 р.

ГОЛОД. – На нараді хлібозаготовачів, яка відбулася у Харкові 15 жовтня повідомлено, що «в низці міст нині помічається брак хліба і місцеві Губвнторги вживають ріжних заходів, щоби добути ту чи іншу кількість хліба; гостро стоїть справа з постачанням хліба Правобережжю» («Вісти» 236).

У колегії Укрнаркомвнуторгу розглядали справу заготовки хліба на Україні. Члени наради вважають необхідним просити центральні органи уневажнити наряди Хлібпродукта, Госбанка⁶ та Вукоспілки⁷ на вивіз поза межі України 75% заготовленого хліба. Уневажнити ці наряди треба для того, щоби забезпечити хлібом місцеву людність («Ек.Ж.» 319).

Катеринославський губвиконком для приборкання розрухів, що виникають наслідком раптового зростання хлібних цін, постановив прийти на поміч кооперативам і приватним пекарям, давши їм змогу по дешевій ціні закупати збіжжя і випікати хліб.

Не зважаючи на ці грізні явища, вивіз хліба з України йде далі. За місяць вересень через Одеський порт вивезено понад 500 000 пудів збіжжя. Інтенсивний експорт мав бути також у жовтні й падолисті. Загалом намічено вивезти через Одеський порт коло 12 міл. пуд. збіжжя за кордон («Ек.Ж.» 318).

З такою самою невблаганністю піде здирання с.-г. податку. У своїм звіті на Червонозаводській партійній конференції Чубарь⁸ проговорився, що «цього року податку на Україну, включаючи і відрахування на місцеві потреби буде 92 міл. карб. проти торішніх 54 міл. карб.» («Вісти» 240). Отже неврожай неврожаєм, голод голодом, а Україна мусить цього року заплатити на 38 міл. карб. податку більше, ніж у минулім році. А що платити нема змоги, то

радвіда «вживає заходів». Так, у ч.239 «Вістей» читаємо: «Раднарком ухвалив звернути увагу Харківського і Полтавського Губвиконкому на слабкий темп надходження єдиного податку по цих губерніях. Крім того звертається увага Чернігівського губвиконкому на систематичне відставання Чернігівщини в справі завдань по виконанню єдиного податку. Разом з цим Раднарком доручив Наркомфіну звернути увагу на те, чи не робляться на місцях незаконні акти (?) відносно платників податку, з передачею прокурору Республіки матеріалів про випадки порушення закону».

ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 539. Арк. 31. Оригінал. Машинопис.

Число 34, 18 грудня 1924 р.

ГОЛОД. – Харківський губвиконком перевів обслідування голодуючих районів губернії, причім установив, що від посухи загинуло в цім році 67% усіх засівів. Особливо потерпів від неврожаю Ізюмський повіт. Загалом від неврожаю потерпіло 119 волостей з одним міліоном душ людности. Голодуюче селянство з'їло 36% насінняної осінньої позики і продало 70% живого реманенту.

Наслідком голоду все більш зростає число безпритульних дітей. На останнім засіданні пленума ЦК Допдіту повідомлено, що на Україні є нині до 200 тис. безпритульних дітей («Вісти» 265). З них дістають допомогу 30%. А решта? Найбільше безпритульних дітей є в Донбасі та в Одесі.

ПРОДПОДАТОК. – Наркомфін з приємністю зазначає, що на 22.XI зібрано на Україні 53,5 міл. карб. єдиного с.-г. податку, отже виконано 56% завдання («Ек.Ж.» 348). Якою ціною людність платить за цю свою акуратність, видно з тої самої «Ек.Ж.» (ч.343), де в кореспонденції з Харкова повідомляється, що ціни на м'ясо на Україні катастрофічно падають. Так, у Києві ціни на м'ясо впали до 5 коп. за фунт. Значить, населення за безцінь продає худобу, щоб заплатити податок і не стягнути на себе урядових репресій. Це в цілком одвертій формі стверджують і «Вісти», які в ч.269 пишуть: «Стан м'ясного ринку України характеризується, як дуже тяжкий. Селянство продає худобу у великій кількості й ціни на м'ясо, починаючи з місяця травня, безупинно знижуються. Таке явище пояснюється головним чином недородом... На Харківськім ринку пропозиція худоби у жовтні ц.р. була на 200% більша, як у минулім році. Селянство продає молодняк і дрібну худобу, а останніми часами і робочу худобу»...

Хто не хоче продавати, в того влада забирає худобу силою й викидає її на ринок. Ось на цю тему яскравий лист селянина М. Романчука в ч.270 «Вістей»: «12 листопада біжучого року прийшов до мене голова Н.-Одеської сільської ради Романенко з двома членами тієї ж ради і за продналог 16 карб. 45 коп. забирають у мене на свій налигач, котрого у мене немає, молоду корову-первістку, тільну, в той момент, коли з цієї сільради мені слід 10 карб. за обчеську роботу – і дають мені строку 2 дні, після яких корова буде продана. Оцінував її в 25 карб., але не виждав часу, через одні сутки, себ-то 13.XI продають її увечері одному деповцю-різнику. 14-го, в останній строк я до фінагента несучу гроші, котрий не прийнявши їх, зазначив мені, що моя корова продана. В кінці-кінців я узнаю, що корова моя 13-го продана пізно увечері

за 20 карб. і досвіта зарізана, з якої винято велике живе теля, яке зі слів самого різника лежало дві години живим і шкурка з нього знята, як із корови. Далі я іду до голови райвиконкому з жалібою, з'ясував йому все, а він питає скільки в мене голів худоби. Я кажу йому: троє коней і одна корова. Він спокійно каже мені: ви вільні. Дозвольте запитати, – пише М. Романчук, – у цих керівників селянського господарства, чи можна таким брудним і мертвим відношенням підняти господарство на порядну і гарну вись».

«Вісти» з приводу цього листа впадають в патетичний тон і репетують «Перевірити – покарати!». Але де вже там карати, коли цей факт є одним з мільона, а викликаються подібні факти самою совітською системою.

ЯК БУДЕ? – Вигляди на майбутній урожай на Україні зарисовуються досить невідрадно. Як читаємо в ч.271 «Вістей», площа озимих засівів зменшилась цього року на 8% (6,3 міл. дес. замість торішніх 6,8 міл. дес.). Недосів припадає майже цілком на Одещину (по відомостях «Ек.Ж.» тут недосіяно 24%), Катеринославщину і Донеччину. На Поділлі недосіяно 5% озимого клину. Але й засіяні поля ледве чи дадуть добрий урожай, бо частина зовсім загинула від посухи, що стояла до середини жовтня, а решта дуже потерпіла від різних шкідників – гессенської і шведської мухи та озимої совки. «По весні потрібна буде серйозна допомога з боку держави», – пророкують «Вісти», і, певно, не без підстави.

ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 539. Арк. 40зв.–41. Оригінал. Машинопис.

¹ Добровільний флот – підконтрольне уряду радянське морське суднохідне товариство, засноване у 1878 р., включене до Радторгфлоту. 11 січня 1922 р. Раднарком СРСР прийняв декрет про відновлення діяльності Добровільного флоту. Після революції, інтервенції та громадянської війни багато суден виявилися в інших державах під управлінням емігрантського керівництва.

² Керівництво СРСР, розглядаючи експорт хліба як джерело надходження в радянську країну конвертованої валюти, доручило спеціально створеному наприкінці 1923 р. акціонерному товариству «Експортхліб» здійснювати експортні операції з хлібом.

³ Ймовірно, йдеться про Всеросійський комітет допомоги голодуючим. 29 червня 1921 р. М. Горький вніс на розгляд Політбюро ЦК РКП(б) пропозицію про створення Всеросійського комітету допомоги голодуючим. 21 липня 1921 р. ВЦВК затвердив статус новоутвореної організації. Очолив Комітет голова Московської міської ради Л. Каменєв, заступником став О. Риков. Комісію допомоги постраждалому від неврожаю населенню УСРР при ВУЦВК було засновано (за прикладом аналогічної комісії в РСФРР) постановою президії ВУЦВК від 29 червня 1921 р. Комісію очолив голова ВУЦВК Г. Петровський, до її складу було введено представників народних комісаріатів продовольства та земельних справ УСРР, а також ЦК комітетів незаможних селян.

⁴ Державними заготівельниками хліба в Україні виступали одночасно кілька організацій – Всеукраїнська контора Державного банку, Всеукраїнська контора «Хлібопродукту», а також Український хлібозаготівельний і борошномельний трест «Укрхліб».

⁵ Для координації дій щодо рятування голодуючих, при ВЦВК у липні 1921 р. створено Центральну комісію допомоги голодуючим (Допгол), наділену надзвичайними повноваженнями. Основні завдання комісії: з'ясування розмірів голоду, розгляд клопотань про визнання голодуючими окремих губерній і повітів (вони звільнялися від податків і отримували допомогу продовольством), вишукування засобів для боротьби з голодом. Восени 1922 р. Москва офіційно оголосила, що майже повністю припинено голод. У жовтні 1922 р. ЦК Допгол при ВУЦВК перейменували в Центральну комісію з боротьби з наслідками голоду (ЦК Наслідгол).

⁶ Державний банк, заснований 12 жовтня 1922 р., регулював грошовий обіг у країні. Було створено єдину грошову систему, яка включала однакові за платіжною силою банківські білети (червінці), казначейські білети (рублі) та розмінні монети.

⁷ Всеукраїнська кооперативна спілка.

⁸ Чубар Влас Якович – Голова Ради Народних Комісарів УСРР (липень 1923 – квітень 1934 р).

There is given the review and collection of documents of the fond № 269 the «Ukrainian Museum in Prague» Collection of the Central State Archives of Public Organizations of Ukraine concerning the famine of 1921–1923 in Ukraine. Documents reveal the activities of Ukrainian civic organizations in exile aimed at helping hungry Ukrainians, and attempts to involve the world community in this process.

Key words: the Famine in Ukraine; the world assistance to Ukrainians; Museum of the liberation struggle of Ukraine; Ukrainian Red Cross; memorandum; printed editions of Ukrainian emigration.